

Allereerst wil ik het IHILA en in het bijzonder de medewerkers die daaraan bijgedragen hebben gelukwensen en complimenteren met de ontsluiting van een selectie van oorlogsbronnen in de collectie. Ik kon niet nalaten te denken aan de periode dat – toen nog het Homodok geheten – een marginaal bestaan kende, gedurende enige tijd zo ongeveer in de gangen van het Spinhuis en later op een industrieterrein in Amsterdam west. Als ik me de begintijd goed herinner was het ook bij elke begroting maar de vraag of het homodok nog een lang leven beschoren zou zijn. Binnenkort gaat Jack vdW natuurlijk met pensioen en ik wil daar niet op vooruitlopen, maar dat we hier vandaag staan heeft natuurlijk in belangrijke mate met zijn inzet te maken en met die van talloze vrijwilligers die in de loop der jaren hun tijd en energie aan dit instituut geschonken hebben. Ik vind dat in meerdere opzichten betekenisvol. Het is inmiddels ook alweer decennia geleden dat we in Nederland een begrip als ‘gemeenschap’ hebben overgenomen uit Amerika. Ik sta daar met mijn zelf aangenomen rol als luis in de pels wat kritisch tegenover: ik heb jarenlang juist aan Amerikaanse studenten geprobeerd duidelijk te maken dat gemeenschap niet iets is dat bestaat, maar iets dat je doet. Mensen als Jack en alle medewerkers doen gemeenschap, dat doen jullie elke dag en doen jullie al jaren. Dat heeft er natuurlijk ook toe bijgedragen dat IHLIA zoals het nu alweer al lang heet ook al jaren verblijf houdt in deze fantastische ruimte en bovendien – zoals vandaag nog maar eens blijkt – vanzelfsprekend is ingebed in de erfgoedstructuren van dit land. Dat dit ook het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog betreft, is al even vanzelfsprekend,

maar – laat ik eerlijk zijn – dwingt mij naast een waarderende ook tot een kritische blik op de wijze waarop die inbedding vorm heeft gekregen.

Ik moet bekennen dat toen ik de aankondiging van deze middag op de website van het IHLIA zag, ik enigszins verrast was. Zo luidt de hoofdaankondiging: **Leer meer over de mythes rond homoseksualiteit en WOII tijdens een bijeenkomst op 2 oktober a.s.** en lezen we in de toelichting **En wist u dat er veel mythes bestaan rond homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog? Zo wordt nog veel gedacht dat homoseksuelen in Nederland actief en op grote schaal vervolgd werden door de Duitse bezetter, terwijl de vervolging van homoseksuelen juist een piek kende in de jaren vijftig.** Hoewel het misschien niet de meest vanzelfsprekende aankondiging is voor een middag als deze, was ze me ook uit het hart gegrepen. Juist dit weekeinde werd ik nog eens geconfronteerd met hoezeer mythes een vanzelfsprekende plaats in hebben genomen in hoe we ons de oorlog en homoseksualiteit wensen te herinneren. In de New York Times stond zaterdag een artikel over het boek van David Barnauw over de rol van de Nederlandse spoorwegen bij de deportatie van Joden. Daarin stond een niet te missen zin: *In addition, thousands of Sinti and Roma people, as well as gay men and lesbians, disabled people, and resistance fighters were also transported to camps on Dutch railroads.* Dat van de Sinti en Roma klopt natuurlijk, evenals mensen uit het verzet. Maar bij mijn weten zijn gehandicapten net zo min als homo's uit Nederland gedeporteerd, evenmin als lesbiennes, daargelaten natuurlijk als ze joods waren of

politieke gevangenen. Ik kon mij eerlijk gezegd niet voorstellen dat David Barnauw dat geschreven zou hebben en bij navraag bij hem bleek dat vermoeden te kloppen. Dat staat helemaal niet in zijn boek. Maar inderdaad laat zo'n bewering zien hoe diep dat idee over homovervolgingen geworteld is. De recensent blijkt een Amerikaanse te zijn die regelmatig voor de NYT schrijft, en al tien jaar in Nederland woont. Ik kan alleen maar hopen dat ze dit niet in een inburgeringscursus heeft opgepikt.

Dit alles heeft op het eerste gezicht slechts zijdelings te maken met de reden voor de bijeenkomst van vanmiddag, maar ik wil hier toch een paar verwante vragen oproepen over de selectie uit de IHLIA-collectie die toegankelijk is gemaakt voor de website van de NOB-website. Ik wil dat doen door enkele vraagtekens te plaatsen bij individuele keuzes die er gemaakt zijn, maar ook door vragen op te roepen bij en commentaar te leveren op het grotere geheel. Uiteindelijk hebben vragen en commentaar ook te maken met de kwestie of we nu een instrument in handen hebben dat in staat stelt serieus onderzoek te doen naar homoseksualiteit in de Tweede Wereldoorlog.

Laat ik eerlijk zijn: als je het gaat hebben over individuele keuzes m.b.t. de bronnen, kun je eindeloos gaan bakkeleien over de vraag waarom het ene document of boek er wel op staat en het andere niet. En het is bijna onvermijdelijk dat wie zoekt meer mist dan vindt: waar is Jacob Hiegentlich, een joods romanschrijver die in de meidagen 1940 enkele dagen na een zelfmoordpoging bezweek. Zijn werk is wel in het IHLIA aanwezig. Dat geldt ook voor de dichter en

romanschrijver Freek van Leeuwen, die ook niet in de NOB-lijst staat, terwijl hij in 1933 een uiterst bedenkelijke rol heeft gespeeld bij de communistische antihomoseksuele propaganda tegen Marinus van der Lubbe, die de Rijksdag in Berlijn in brand zou hebben gestoken. Opvallend is dat het communistische Braunbuch uit 1933 met die propaganda wel voorkomt op de lijst, en het Witboek uit 1935 uit dezelfde hoek over de Nacht van de Lange Messen, evenals een artikel van Niek Jassies over Van der Lubbe. Overigens ontbreekt mijn artikel uit de Gids met een reconstructie van de rol van Van Leeuwen in die propaganda en beweringen over Van der Lubbe, maar dat geldt ook voor een deel van het werk van Jef Last en Nico Rost over deze kwestie, terwijl die in tegenstelling tot mijn artikel wel op het IHLIA aanwezig is. (Mijn artikel kunt u overigens gratis en voor niks op de DBNL lezen.)

Ik kan ook niet nalaten meer van mijn bezerde lange tenen te laten zien: waarom is mijn biografie van Jhr. Schorer niet in de selectie opgenomen? Het gaat natuurlijk niet zozeer om mijn tenen als wel om het feit dat we Schorer onnoemelijk dankbaar moeten zijn dat hij in de meidagen van 1940 samen met de latere verzetsstrijder Han Stijkel zijn archief heeft vernietigd. Tenslotte stonden de Nazi's al een paar weken na het begin van de bezetting bij hem aan de deur om zijn homobibliotheek in beslag te nemen, een van de grootste in zijn soort ter wereld. Zelfs als ze nooit veel werk hebben gemaakt van homovervolging, is het de vraag wat de Nazi's gedaan zouden hebben als ze het archief in handen hadden gekregen. Schorer heeft tijdens en na de oorlog van alles in het werk gesteld om tenminste de verblijfplaats van zijn bibliotheek te achterhalen en de reconstructie is zowel na de

oorlog door Jaap van Leeuwen als in deze eeuw juist door het IHLIA ter hand genomen. Het is mij dunkt in vitaal onderdeel van de Nederlandse geschiedenis van homoseksualiteit in de Tweede Wereldoorlog. Mijn lange tenen daargelaten, ook Schorers laatste brochure, *Gelijkheid van recht, ook hier!* uit 1946 staat niet bij de selectie, terwijl wie het onderwerp homoseksualiteit en de bezetting wil bestuderen daarin een idee krijgt aangereikt dat het mythologisch slachtofferschap overstijgt:

Dat de homoseksueel in liefde voor zijn vaderland en voor zijn medemens niet achterbleef is in de afgelopen jaren wel sterk tot uiting gekomen. Zo zijn er o.a. tal van onderduikers door homoseksuelen opgenomen en voortgeholpen. Voorbeelden genoeg hiervan zijn me bekend, een o.a., waar niet minder dan acht joodse landgenoten door een homoseksueel vriendenpaar zijn opgenomen, verborgen gehouden en verzorgd, met gevaar natuurlijk voor eigen leven. Maar ook in de actieve verzetsbeweging namen homoseksuelen een zeer voorname plaats in, waarbij tal van hen het offer van hun leven gebracht hebben.

Voor wie een oorzakelijk verband wil zien tussen verzet en homoseksualiteit is het ook niet onbelangrijk dat Schorer in 1944 aan een vriend had geschreven: Dat er zooveel Nederlanders, waaronder ook gevoelsgenooten, heulen met den vijand, kan ook ik niet zetten." Ik [...] had zoiets van ons volk en onze mensen niet mogelijk geacht. Over een oorzakelijk verband tussen homoseksualiteit en fascisme of collaboratie wordt weinig meer gesproken, maar het is voor

en na de oorlog wel degelijk onderwerp van politieke beschouwing en psychologische analyse geweest, o.a. in het werk van Anton Constandse en Klaus Theweleit wier werk wel op het IHLIA aanwezig is, maar die niet op de NOB lijst staat.

Dat ook die constatering van Schorer over collaboratie niet zonder consequenties is, blijkt uit het feit dat er een paar jaar geleden een straat is vernoemd naar iemand die in de aanloop naar de moderne homobeweging een belangrijke rol heeft gespeeld: hij is na de oorlog tot een zware straf veroordeeld wegens dienstname tijdens de oorlog bij de Wehrmacht. Het wachten is nu totdat de poppen aan het dansen raken. Het gaat om gegevens die het IHLIA vermoedelijk ook niet direct in huis heeft, maar de opmerking van Schorer zou aan kunnen zetten tot oplettendheid.

Een van de vragen die mij trof terwijl ik de NOB lijst van het IHLIA doornam is 'wanneer is de oorlog eigenlijk begonnen en wanneer is ze afgelopen.' Gezien het feit dat het Braunbuch en het Witboek op de NOB-lijst voorkomen, zouden we ze kunnen laten beginnen in 1933, inderdaad met de rol die homoseksualiteit heeft gespeeld in de propagandaoorlog tussen communisten en fascistten. Laten we niet vergeten dat de grote Russische schrijver Maxim Gorki in 1933 in de Izvestia en de Pravda schreef dat het fascisme zou verdwijnen als de homoseksualisten zouden worden uitgeroeid.

Treffender is misschien de vraag wanneer de oorlog is afgelopen. Juist als het over homoseksualiteit gaat blijkt er een oorlog na de oorlog te zijn geweest, die misschien nog niet is uitgewoed. Het idee dat er in Nederland

homoseksuelen op enige schaal vervolgd zijn is pas ontstaan met de fameuze kranslegging op de Dam in 1970 die in eerste instantie verhinderd werd. Ik vind het overigens treffend dat zelden vermeld wordt dat sindsdien het COC altijd is uitgenodigd deel te nemen aan de kranslegging. Als je de bladen van het COC tot en met 1965 doorkijkt, wijdde oprichter en voorzitter Niek Engelschman jaarlijks altijd wel woorden aan vervolgte en omgekomen homoseksuelen, alleen ... hij had altijd over Duitse homoseksuelen en dat geldt keer op keer als het in het blad Vriendschap (1948-65) over homovervolgingen gaat. Het idee dat er zich op enige schaal homovervolgingen in Nederland hebben voorgedaan bestond helemaal niet. Daarbij moet aangetekend worden dat er wel degelijk homoseksuele joden zijn weggevoerd, al heeft hun jood-zijn daar eerder een rol in gespeeld dan hun homoseksualiteit. Minstens zo belangrijk is het daarbij aan te tekenen dat er volgens Jan Carel Warffemius een zichtbare joodse aanwezigheid was in de vooroorlogse homoseksuele subcultuur, die na de oorlog verdwenen was. Een belangrijk probleem bij dit alles dat het IHLIA nauwelijks over primaire bronnen beschikt. Als je het dikke boek van Pieter Koenders bekijkt zijn zulke primaire bronnen er wel, maar bevinden ze zich elders. Het zal wel nauwelijks te doen zijn, maar eigenlijk zouden we vooral gebaat zijn bij een overzicht van de vindplaats van dergelijke bronnen.

Er zijn sinds de tijd dat omgekomen homoseksuelen herdacht worden overleveringen ontstaan, waarvan de oorsprong met moeite is te achterhalen, maar die wat mij betreft net zo goed op de IHLIA lijst van het NOB thuishoren. Laat ik een

zo'n overlevering noemen en laten zien hoe ze althans ten dele tot stand is gekomen.

Vorig jaar werd ik door het Verzetsmuseum uitgenodigd om mij te laten interviewen door Marjan Schwegman over de vraag waarom Willem Arondeus uit de geschiedenis was weggeschreven. U weet, Willem Arondeus, heeft een belangrijk aandeel gehad in de aanslag op het Amsterdamse bevolkingsregister. Hij speelde daarbij de rol van de aanvoerder van een Duits bataljon. Of hij daadwerkelijk de leiding heeft gehad, is een andere zaak. Hij is met de meeste andere betrokkenen bij de aanslag opgepakt en na een quasiproces geëxecuteerd. Een beroemd verhaal, dat ik vorig jaar ook nog eens in het Engels aantrof op Facebook, is dat van de verzetsstrijdster en advocate Lau Mazirel die aan de vooravond van zijn executie bij Arondeus in zijn cel is geweest. Hij had er toen bij haar op aangedrongen dat ze na de oorlog aan mensen zou vertellen dat homo's ook dappere mensen waren.

De bewering dat Arondeus is weggeschreven uit de geschiedenis was naar ik meen het jaar daarvoor nog eens opgedist door Boris Dittrich bij de jaarlijkse herdenking bij het homomonument, maar ze is al van ouder datum. Daarbij gaat dan ook het verhaal rond dat medepleger Gerrit Jan van der Veen als hetero alle eer voor de aanslag heeft gekregen.

Ik heb de uitnodiging aangenomen, maar heb daarbij gelijk gezegd dat ik dan wel zou vertellen dat Arondeus helemaal niet is weggeschreven uit de geschiedenis. Al in de zomer van 1945, nog geen vijf maanden na de bevrijding, is er plaquette

bij Artis (het oude gebouw van het bevolkingsregister) onthuld waarop zijn naam – beginnend met een A - bovenaan staat. In allerlei boeken wordt zijn rol herdacht, in 1972 tamelijk uitgebreid door Lou de Jong in het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Hij begon zijn hoofdstuk over aanslag juist met Arondeus. Voordien werd er gewoonlijk nog tamelijk discreet over Arondeus' homoseksualiteit gezwegen, maar – ook in '72 nog niet echt gebruikelijk – ging De Jong uitvoerig in op het feit dat Arondeus openlijk homoseksueel was, en op het feit dat er volgens overlevenden in de desbetreffende groep een homo-erotische sfeer hing.

In de aanloop naar de bijeenkomst in het verzetmuseum kreeg ik van een medewerkster het bericht dat bij een speurtocht naar Arondeus en Van der Veen op de krantenwebsite Delpher Van der veen in veertig jaar tijd 8000 keer genoemd werd, en Arondeus krap 100 keer. Toen ik dat checkte, bleek dat de betrokkene vergeten was Gerrit Jan van der Veen tussen aanhalingstekens te plaatsen, zodat elke Gerrit, elke Jan en elke Veen apart was geteld. Ik heb vervolgens maar eens gekeken hoe vaak Arondeus tussen 1945 en 1965 in de COC bladen was genoemd: het resultaat was nooit! Tegelijkertijd bleek dat Lau Mazirel al sinds de oprichting van het COC in 1946 juridisch adviseur was, in 1955 erelid was geworden, en bijna jaarlijks een voordracht op het COC had gehouden. Het was nou niet of ze nooit gelegenheid had gehad om over Arondeus te spreken. Wat telkens weer in het fraaie verhaal over het hoofd wordt gezien is dat Mazirel het pas in 1970 – 25 jaar na de oorlog –

in een interview in VN heeft verteld. Ik zal maar niet beginnen over geheugen.

Een van de opvallende zaken in het verhaal over Mazirel en Arondeus is dat ook al dateert het interview dat Jan Rogier in 1970 van haar afnam feitelijk een primaire bron is. Ik moet bekennen dat ik daarom toen ik de uitnodiging voor vanmiddag aannam, dacht, 'ha, die bron zal toch zeker wel op de NOB lijst staan', maar nee, dat was niet het geval. Ik heb toen maar op de site van het IHLIA gekeken. Tot mijn verbazing bleek het ook daar niet te vinden, wat me overigens het IHLIA te wijten lijkt. Niettemin, ben ik van mening dat een primaire bron van zo'n belangrijke overlevering in de collectie van het IHLIA niet mag ontbreken, en ik neem daarom met een zeker genoeg de vrijheid om een exemplaar van Vrij Nederland van 19 december 1970, voorzien van certificaat van echtheid, aan Jack of Lonneke, te overhandigen. Bij deze.